

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7 (2020/Yaz), ss. 95-116.

Geliş Tarihi: 30 Mayıs 2020
Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

MÜTAREKE DÖNEMİNDE İTİLAF DEVLETLERİNİN HAPİSHANELERDEN MAHKÛMLARI TAHLİYE ETMESİ*

Bahtiyar DEDEOĞLU**

Öz

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesinin ardından 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi, galip İtilaf Devletlerine Osmanlı topraklarında geniş haklar tanımıştır. Bu haklar İtilaf Devletleri tarafından suiistimale uğramıştır. İstanbul'u ve Anadolu'yu işgal eden İtilaf Devletleri buralarda Osmanlı Devleti'nin kurum ve kuruluşlarına müdahalelerde bulunmuştur. Bilhassa mütarekeye dayanarak hapisanelerden yapılan tahliyeler bir yerden sonra meşruiyetini kaybederek bu uygulama haksız bir şekilde tatbik edilmiştir. Bu çalışmada İtilaf Devletlerinin mütarekenin ilgili hükmünün dışında hareket ederek adi suçlar işleyen gayrimüslimleri ve kendi lehlerine çalışan Türkleri hapisanelerden ne şekilde çıkardığı ve bu tahliyelerin merkez İstanbul dışında Anadolu'da da yapıldığı ele alınmıştır. Çalışma Osmanlı arşiv belgelerine, hatıralara, araştırma eserlerine göre yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti, Hapishane, Mondros Mütarekesi.

* Bu çalışma yazarın 2019 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından kabul edilen "Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri Ordularının Faaliyetleri (1918-1923)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Öğr.Gör., İstanbul Rumeli Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, bahtiyar.dedeoglu@rumeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3546-6594

Entente States Release Prisoners from Prisons During the Armistice

Abstract

The Armistice of Mudros, signed on 30 October 1918 after the Ottoman Empire lost the first World War, granted the victorious Entente States extensive rights in Ottoman territory. These rights have been abused by the Entente States. The Entente states that occupied Istanbul and Anatolia intervened in the institutions and institutions of the Ottoman State. This practice has been unfairly applied, especially since the evictions made from prisons on the basis of the armistice have lost their legitimacy at some point. In this study, it was discussed how the Entente States removed non-Muslims and Turks working for their own benefit from prisons who acted outside the relevant provisions of the armistice and how these evictions were carried out in Anatolia outside of central Istanbul. The study was carried out according to Ottoman archival documents, memories and research works.

Keywords: Entente States, Ottoman State, Prison, Mudros Armistice

Giriş

30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletler arasında imzalanan Mondros Mütarekesi Osmanlı topraklarında yeni bir düzenin başlayacağının habercisi oldu. İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun belli başlı yerlerinde İtilaf Devletleri kontrolü ele geçirdi. Yargı, hukuk sistemi, ulaşım, güvenlik, haberleşme gibi kilit noktalar İtilaf Devletlerinin kontrolüne girdi. Bu süreçte işgalcilerin dikkatini verdiği yerlerden biri de hapishaneler olmuştur.

Bu alışmada; İtilaf Devletlerinin mütareke döneminde kontrol etmek istediği hapishaneler üzerindeki oluşturduğu bürokratik yapılanma ve bu yapılanma sonrası hapishanelerden kendi siyasetleri lehine hareket edecek şahısların hapishaneden ne şekilde tahliye edildikleri incelenmiştir. İtilaf Devletlerinin tahliye ettikleri şahısların ekseriyeti gayrimüslim anasırdır. Bu şekilde Türk ve Müslüman nüfusun sindirilmesi hedeflenmiştir. Çünkü mütarekenin ilgili hükmüne aykırı olarak yapılan bu tahliyeler hukuksuzluğun ve adaletsizliğin bir nişanesi olmuştur. İtilaf Devletleri tarafından mütarekeye

dayandırılan bu tahliyelerin, arşiv belgeleri, hatıratlar ışığında bir hukuksuzluk uygulaması olduğu görülecektir.

Ferudun Ata'nın, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Hapishanelere Müdahaleleri ve Gayrimüslim Mahkûmları Tahliye Etmeleri" adlı makalesi bu çalışma için temel oluşturmakla beraber çalışma yeni örnekler sunmaktadır.

Hapishanelerden tahliyeler Mondros Mütarekesini müteakip başlayıp Millî Mücadelenin başarıya ulaşmasına dek sürmüştür. Bu çalışmada yapılan tahliyeler, yıllara göre ve mümkün olduğunca her bölgeden örnekler verilerek incelenmiştir.

1. Osmanlı Hapishanelerinin İtilaf Devletleri Kontrolüne Geçişi

Mondros Mütarekesi'nin 4. Maddesi İtilaf Devletlerine mensup harp esirleri ile Ermeni esir ve tutuklularının şartsız İtilaf Devletlerine teslimine imkan sağlamaktaydı. Buna karşılık İtilaf Devletleri, diğer maddelerin tefsirinde olduğu gibi bu maddeyi de kendi çıkarları doğrultusunda yorumlamıştı. Böylece Osmanlı Hapishaneleri de İtilaf Devletleri subay ve polislerinin denetimine girmiş oluyordu. İtilaf Devletleri temsilcileri, 4. Maddenin ön gördüğü şekilde sadece siyasi suçlu Ermenileri değil, adi suç işlemiş Ermenileri ve başta Rumlar olmak üzere gayrimüslim suçluları serbest bırakarak hukuk tanımaz eylemlerde bulunmuşlardı. Kimi zaman işbirlikçi Türkler de bu fırsattan istifade ederek serbest bırakılmıştı.

Mütarekenin öngördüğü şekilde Tefvik Paşa Hükümeti, 23 Aralık 1918 tarihinde genel af ilan etmişti. Bu af gereğince; Padişah Vahideddin'in cülus tarihi olan 4 Temmuz 1918'e kadar ki işlenmiş suçlar affedilmişti. Ancak, tehcir uygulamasında kanunen mesul olanlar, siyasi suç işleyenler, düşman ordusuna katılanlar ya da düşmana yardım edenler bu aftan istisna tutulmuştu.¹

Bu dönemde İstanbul'da; Sultanahmet'te bulunan Hapishane-i Umumi,² Beyoğlu Tevkifhanesi,³ Üsküdar Tevkifhanesi,⁴ Tevkifhane-i Umumi⁵ ve

¹ Düstur, Tertip II, C.11, s. 73, no.20.

² Mümin Yıldıztaş, Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s. 39

³ M. Yıldıztaş, *a.g.t.*, s. 44.

⁴ M. Yıldıztaş, *a.g.t.*, s. 48.

⁵ M. Yıldıztaş, *a.g.t.*, s. 54.

Harbiye Nezareti Hapishanesi bilinen adıyla Bekirağa Blđ⁶ olmak üzere beş farklı hapishane bulunmaktaydı.

İtilaf devletleri bunların dışında pek çok binayı da hapishane olarak kullanmaktaydı. İtilaf Devletlerinin ortaklaşa kullandıkları Suriçi'nde Düyun-ı Umumiye Binası civarındaki hapishane başta olmak üzere, İngilizler, Arapyan Hanı⁷ ve Pera'daki meşhur Kroker Oteli'nin alt katını hapishane olarak kullanmışlardır.⁸ Fransızlar Kumkapı'da bir binayı bu amaçla kullanmışlardı.⁹ Yunanlar ise hapishane olarak Kırklareli'ndeki hapishaneyi kullanmışlardı.¹⁰

İtilaf Devletleri başta İstanbul olmak üzere hapishaneler üzerindeki denetim ve kontrolü sağlamak amacıyla Hapishaneler Muhtelit (Karma) Komisyonu oluşturdu. Bu komisyonun, Mttefikin Hapishane Heyeti, Hapishaneler Müttefik Komisyonu olmak üzere farklı şekilde adlandırıldığı zamanlar olmuştur.¹¹ Başta İstanbul olmak üzere, Hüdavendigar, Ankara, Bilecik, İzmit ve civarındaki hapishaneleri teftiş etme vazifesi olan bu komisyonun yeleri İngiliz, Fransız ve İtalyan subaylardı. Komisyonun vazifesi tutuklu ve mahkûm Ermeni ve Rumların, buldukları hapishanelerdeki şartları denetlemek hatta iyileştirmektir.¹² Başkent İstanbul'da Dr. F.G. Clemow başkanlığında teşkil edilen komisyon, Osmanlı Hapishanelerini ziyaret ederek teftişlerine başlamıştı.¹³

Osmanlı hapishanelerinin teftiş edileceğini önce 8 Eylül 1919'da Harbiye Nezareti, Adliye Nezareti'ni bildirmiş ve Adliye Nezareti de 19 Ekim 1919'da hapishanelerin teftişine dair Dâhiliye Nezareti'ne yazı göndermişti. Bu yazıda řu ifadeler yer almıştır:

⁶ Bilal N. şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985 s. 43

⁷ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geirdiklerimiz (1888-1922)*, I, hzl. Erol şadi Erdinç, İstanbul 1997, s. 492.

⁸ Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, hzl. Samih Nafiz Tansu, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 266.

⁹ Tülay Alim Baran, "İtilaf Devletleri'nin Hapishaneler zerindeki Denetimi", *Belleten*, C. LXXII, S. 63 (Nisan 2008), s. 159.

¹⁰ Gürkan Frat Saylan, *1918-1923 Yılları Arasında İtilaf Devletleri'nin İstanbul ve çevresindeki Faaliyetleri*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2010, s. 251.

¹¹ G. F. Saylan, *a.g.t.*, s. 225.

¹² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (B.O.A), Dahiliye Nezareti Mebn-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB.HPS), D.N.81, G.N.65; William Wheelock Peet, "Kent Yönetimi", *İstanbul 1920*, ed. Clarence Richard Johnson, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s. 105.

¹³ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 666.

“Harbiye Nezareti’nden gelen 8 Eylül 1919 tarih ve 3726 sayılı tezkerenin ekinde yer alan, İtilâf görevlileri tarafından Bab-ı Âli’de teşkil edilmiş Mütareke Komisyonu’na verilen notada; hapishanelerin, İtilâf Devletleri görevlileri ile maiyetlerindeki zabitan tarafından teftiş edilmesinin talep edildiği, bu teftişten maksadın; içişlerine müdahale olmadığı, hapishanelerin sağlık şartları bakımından muayene ve ıslahından, mahpusların sefalet içindeki hallerinin incelenmesinden ve insaniyet namına yardım etmekten ibaret olduğu anlaşılmıştır”¹⁴

İngiliz Fevkalade Komiserliğinin hapishanelerin teftişine dair Hariciye Nezareti’ne verdiği muhtırada, İtilaf Devletlerine mensup doktorların, mahkûm ve tutukluların muayenelerini yapacağı ve gerekli görülenlerin İtilaf Devletleri temsilcilerinin uygun gördüğü hastahanelere nakillerinin gerçekleştirileceği ifade edilmiştir.¹⁵

İtilaf Devletleri temsilcilerinin Osmanlı hapishanelerinin şartlarını denetlemesine dair Osmanlı Dahiliye Nezareti iyi niyetli ifadeler kullanmasına karşın (bkz. 14. Dipnot) İtilaf subayları hapishane şartlarını teftiş ederken Ermeni ve Rum mahkûmları salıvermekten geri kalmamıştır. Nitekim İngiliz Binbaşı Smith, İstanbul’daki hapishaneleri teftiş ederken, aralarında Hayri Paşa’nın oğlunu öldüren bir Rum ve ailesinden iki kişiyi öldüren bir Ermeni mahkûm ile birçok gayrimüslimi serbest bırakmış¹⁶ ve ayrıca bu teftiş sırasında koşullarda ne kadar Müslüman olmayan tutuklu varsa hemen salıverilmesinde ısrar etmiştir.¹⁷ Osmanlı Devleti’nin içişlerine müdahale etmişti. İtilaf Devletleri temsilcileri ve subayları 13 Kasım 1918 tarihinden itibaren gerek diplomatik yazışmalar gerek verdikleri beyanatlarda işgal olmadığını ifade etseler de hapishanelerden tutuklu ve mahkûmların çıkarılması işgal güçlerinin işgal ettikleri topraklarda yaptığı bir faaliyettir.

Hapishaneler Muhtelit Komisyonu, hapishanelerdeki mahkûm ve tutukluların salıverilmesine karar veren mercii değildi. Hapishaneler İdaresi’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazıda bu komisyonun teşkil edilmesindeki amaç; “hapishanelerin muamelatına bakmak, fakat hiçbir hususa müdahale etmemek ve idari bir mahiyete haiz olmamak kaydıyla, hapishaneler

¹⁴ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.81, G.N.34, lef 9.

¹⁵ B.O.A., Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş (DH.EUM.AYŞ), D.N.3, G.N.46, lef 5.

¹⁶ Halide Edip Adıvar, *Türk’ün Ateşle İmtihanı*, I, Cumhuriyet Yayınları, 1998, s. 13.

¹⁷ Galip Kemali Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler, Yakın Bir Mazinin Hatıraları, Mondros’tan Mudanya’ya*, İstanbul 1939, ss. 40-41.

teftişine memur oldukları Mütareke Komisyonu'nca beyan buyrulan muhtelif bir komisyon halinde iş görecektir"¹⁸ bir komisyon olarak nitelendirilmişti.¹⁹

İtilaf Devletleri bu komisyon vasıtasıyla, hapishaneler üzerindeki denetimi hukuki bir zemine oturtmuş dolayısıyla mahkûmların hapishaneden çıkartılmaları meşru hale gelmiştir. Unutulmamalıdır ki bu komisyon her ne kadar Osmanlı Hükümeti'nin yazışmalarında, iç işlere müdahale ve mahkûmların serbest bırakma yetkisi gibi şüpheler yok sayılmış olsa da İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nin 4. Maddesini ihlal etmiştir. İstanbul ve Anadolu hapishanelerindeki tutukluların davaları, İtilaf Devletlerine ait bu komisyonun talebi ile bir an evvel neticelenmesi istenmiştir.²⁰

Bahsedilen bu Hapishaneler Komisyonu, kimi zaman Osmanlı Divan-ı Harbi mahkemelerinde yargılama sürecinde olan gayrimüslimlerin davalarına da karışarak, bu davaların kısa süre içerisinde neticelenmesini istemiştir. Bu talebin gerçekleşmemesi halinde, bu tutukluların tahliyelerini istenileceği yetkili makamlara aktarılmıştı.²¹

Mütarekenin imzalanmasının ardından 28 Kasım 1918 tarihinde mütarekeyi Anadolu'da tatbik etmek için Samsun'a giden Fransız Amiral öncelikle, Rum ve Ermeni tutuklu ve hükümlü sayısı ile bu kişilerin tutuklanma sebeplerini sormuştu. Ancak Fransız amiralin bu isteği, bölgedeki Osmanlı yöneticileri tarafından "idare-i dâhiliyeye müdahale" olarak değerlendirilmişti.²² Nitekim mütarekenin ilgili hükmü sadece Ermenileri kapsıyordu.

2. 1918-1919 Senelerinde Gerçekleştirilen Tahliyeler

Mütarekenin imzalanmasının ardından tespit edilen ilk tahliye girişimi, 1918 Kasımının son günlerinde gerçekleşmişti. Sinop Hapishanesi'nde mahkûm 6 Ermeni, buraya gelen Fransız zırhlısının bölge idarecilerinden talep etmesiyle

¹⁸ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.110, G.N.6.

¹⁹ 219. Dipnotta kullanılan belge, M. Yıldıztaş'ın yüksek lisans tezinde lef 3, F. Ata'nın makalesinde ise lef 2 olarak gösterilmiştir. Bkz. M. Yıldıztaş, *a.g.t.*, s.67 dipnot 171; Ferudun Ata, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Hapishanelere Müdahaleleri ve Gayrimüslim Mahkûmları Tahliye Etmeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XX/60 (Kasım 2004), s.732 dipnot 14.

²⁰ B.O.A., Dahiliye İdare-i Umumiye (DH.İ.UM.), G.N.19, D.N.1; DH.EUM.AYŞ., D.N.3, G.N.46; DH.MB.HPS., G.N.98, D.N.19; G.N.127, D.N. 42, lef 8.

²¹ B.O.A., DH.MB.HPS., G.N.98, D.N.22

²² Mustafa Budak, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri Müdahaleleri", *İlmi Araştırmalar*, S:5 (1997), s. 97

salverilmişti. 19 Müslüman mahkûm ise Tevfik Paşa'ya hitaben çektikleri telgrafta bu vaka hususunda üzüntü ve öfkelerini "Mademki Ermeniler affedildi, bizi de serbest bırakınız" şeklinde dile getirmişlerdi.²³

20 Ocak 1919 tarihinde İstanbul Valiliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne, İngilizlerin, hastahanedeki tedavi etmek için hapishanelerden aldıkları Ermeni, Rum ve diğer devlet vatandaşlarından oluşan 44 mahkûmu serbest bıraktıklarına dair bir yazı göndermiştir.²⁴

İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne gönderilen 22 Ocak 1919 tarihli telgraf bu tarz vakalara bir emsal teşkil eder. İstanbul Merkez Hapishanesi'ni ziyaret eden İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Amiral R. Webb, hapishanenin mevcut yetersiz koşulları ve Mondros Mütarekesi'nin 4. Maddesi neden gösterilerek uzun zamandır yargılama bekleyen tutuklar ile adi suçlar haricinde tevkif edilen tüm Ermenilerin, Rumların, İngilizler adına çalışan casus bir Türk'ün serbest bırakılmasını emretmişti. Ayrıca Webb'in emri doğrultusunda aralarından üç kadının da bulunduğu on sekiz kişi tahliye edilmişti.²⁵

Nitekim Amiral Webb, 19 Ocak 1919'da İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcılarından Sir Ronald Graham'a gönderdiği hususi bir mektupta hukuku tanımadıklarını şöyle itiraf ediyordu:

*"...Görünürde memleketi işgal etmediğimiz halde, şimdi valilerini tayin ediyor veya görevlerinden uzaklaştırıyoruz; polislerini yönetiyor, basınlarını denetliyor, zindanlarına girerek Rum ve Ermeni tutukluları işledikleri suçlara aldırmaksızın serbest bırakıyoruz. Politikamız, süngünün keskin ucuna dayanıyor..."*²⁶

Gayrimüslim mahkûmların hapishaneden çıkarılması İzmir'de de yaşanmıştı. Dünya Savaşı'ndan önce İngiltere'nin İzmir konsolosluğu olan Albay Smith, Mart 1919'da Calthorpe'un sekreteri olarak bölgede görevlendirilmişti. Albay Smith, Adliye Nezareti'nin cinayetten suçlu yalnızca Ermeni ve Rumların, diğer suçlardan dolayı tutuklu olanların ise tamamının tahliye etme amacıyla 20 Mart 1919 tarihinde Rum avukatı ile İzmir Hapishanesi'ne giderek 1250 gayrimüslimi serbest bırakmıştı. Bu adil olmayan kararın tatbikine şahit olan Müslüman mahkûmlar, Rum ve Ermeni mahkûmları rehin alarak tepki

²³ F. Ata, a.g.m., s. 733.

²⁴ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.109, G.N.9.

²⁵ A. Bozkurt, a.g.e., s. 663.

²⁶ S.R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı...*, s. 44.

göstermiş. Olay sonucunda bir Müslüman hayatını kaybederken bir diğeri ise yaralanmıştı.²⁷

20 Ocak 1919 tarihinde hapishanede tutuklu bulunan Diyarbakır eski valisi Dr. Reşit Bey ise hapishanede bulunduğu süreçte şahit olduğu tahliye uygulamalarını řu şekilde anlatır:

“İngiliz, Fransız ve Yunan zabitlerinden mürekkebe bir heyet tevkifhaneye geldi. Gayrimüslim ve ecnebi mahpusları tahliye etmek vazifesiyle mükellef imişler! Hapishanelerde yalnız Müslümanlar kalıyor. Odama geldikleri vakit beni sordular. İsmimi ve hviyetimi anlayınca; kapıdan, ‘inşallah ilk birinci sen asılacaksınız’ diye sıvıştılar. Bunu söyleyen İstanbullu bir Rum imiş”.²⁸

Tahliyelerin kamuoyunda yankı bulması zerine Osmanlı Devleti’nin yetkili birimleri üst makamların dikkatini çekmek istemiş ve Mebn- Emriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Umumiyesi, Sadret’e konuya dair değerlendirme mahiyetinde 1 Mart 1919 tarihli bir yazı göndermiştir. Yazıda, mtarekede 4. Madde Ermeni esir ve tutukluların İtilaf Devletlerine iade edileceği belirtilse de adi suçlardan mahkum ve tutuklu Ermeni ve Rumların serbest bırakıldığı fakat bunun 4. Madde yürürlüğe girdikten sonra işlenen suçlar için geçerli olamayacağı belirtilirken mütarekeden sonra suç işlemiş tüm Hristiyanların serbest bırakılmak istendiği zikredilmiştir. Buna rnek olarak eski Edirne Valisi Halil Bey’in mahdumunu katleden ve suçüstü yakalanan katilin hapishaneden bırakılması verilmiştir. Bu olay sonucunda adaletin ve hukukun ihlal edildiği Osmanlı Hükümetinin yazışmalarında ifade edilmiştir.²⁹

İtilaf Devletleri, suçluların hapishanelerden tahliyesini meşru bir zemine oturtmak için bir takım planlar olmuştur. Bu maksatla temsilcileri hapishane koşullarının yetersiz olması nedeniyle mahkum ve tutukluların salıverilmesi hususunda çalışmalar yapılmıştır. Yukarıda zikredilen Mebn- Emriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Umumiyesi’nin Sadret’e gönderdiği yazının devamında, zorluk ve engellere rağmen birkaç yıldır hapishane inşasına başlandığı ve iyi neticeler alındığı zikredilirken mevcut hapishanelerinin ıslahına maddi şartlar el verdiğince çalışıldığı belirtilmiştir.³⁰

Örneğin; Eylül 1919’da Hapishaneler Muhtelit Komisyonu’nun teftişleri ardından, komisyon yeleri Wilson ve Raymond ile yapılan görüşmelerin

²⁷ Engin Berber, *Sancılı Yıllar: 1918-1922*, Ayraç Yayınevi, Ankara 1997, ss. 95-96.

²⁸ F. Ata, *a.g.m.*, s. 734.

²⁹ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.79, G.N.39.

³⁰ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.79, G.N.39.

neticesinde bir ay gibi kısa zaman zarfında Üsküdar'da yeni tevkifhane inşası büyük ölçüde tamamlanmış. Buna rağmen Üsküdar Sultanisi'nin bodrum katında yer alan eski tevkifhaneden yeni tevkifhaneye yani Üsküdar'da Paşakapısı mevkiindeki tevkifhaneye nakil süreci ancak 15 Mart 1920'de tamamlanabilmiştir.³¹

Komisyon tarafından oluşturulan ve üç İtilaf subayı; İngiliz A.J. Wilson, Fransız Yüzbaşı du Lattay ve İtalyan Raimondi ile Bekir Bey'in dâhil olduğu heyet Anadolu'daki on üç hapishaneyi (Adapazarı, Afyonkarahisar, Akşehir, Ankara, Bilecik, Bursa, Eskişehir, Geyve, Gökboza, Iğın, İzmit, Konya, Kütahya) ziyaret ederek bir rapor hazırlamışlardır. Bu rapor taşra hapishanelerinin o gün ki şartlarını ve imkanlarını ihtiva ediyordu.³² Bu heyet, hapishanelere dair raporu 7 Şubat 1920'de Hariciye Nezaret'i'ne bildirmiştir.³³

Savaş yıllarında gündelik hayat şartlarının dahi olması gereken düzeyde olmadığı dönemde, hapishane şartlarının Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik yetersizlik de hesaba katılırsa pek de iyi olacağı düşünülemez. Kimi zaman mahkûmlara sıcak yemek dağıtımında sıkıntılar yaşanmıştı.³⁴ İtilaf Devletleri heyetlerinin, hapishanelere yaptıkları teftiş ardından hazırladıkları raporlar bu sebeple objektif olduğu tartışmalıdır. Burada amaç; hapishane koşullarının iyileştirilmesi değil, hapishanelerden gayrimüslim mahkûmların salıverilmesi için meşru yolu sağlamaktır.³⁵

1919'un ilk günlerinde 9 Ocak'ta, hasta olduğu için hastahaneye sevk edilen cinayetten hüküm giymiş Artin oğlu Ohannik, hastalığından dolayı İngiliz Teftiş Heyeti'nin talebi neticesinde Hapishane-i Umumi'den tahliye edilmişti.³⁶

İtilaf Devletleri, hapishanelere müdahale konusunda sadece İstanbul ile yetinmemiş, Anadolu'nun birçok yerinde mevcut hapishanelerin de kontrol edilmesini arzulamıştı. Buna en iyi kanıt; İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'a

³¹ B.O.A.,DH.MB.HPS. M., D.N.41, G.N.78, lef 2. "...Mösyö Raymond ve Mösyö Wilson hazır olduğu halde son defaki mülakatımızda verdiğimiz söz üzerine, Mart'ın 15. günü mezkûr tevkifhaneye bir kısım mevkufuları geçirmiş ve hapishanenin tesisine başlamış idik..."; Bkz. Yüksel Çelik, "Hapishane Tarihimizden Bir Kesit: Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi ve Mütareke Döneminde İşgali", *Bellekten*, C. LXXII, S. 264,(Ağustos 2008) s. 617.

³² Mücahit Özçelik, "Mütareke Dönemi'nde Hapishanelerin Durumu", *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 14 (Güz 2011), s. 31.

³³ M. Özçelik, *a.g.m.*, s.36

³⁴ Y. Çelik, *a.g.m.*, s. 618 dipnot 86.

³⁵ A. Bozkurt, *a.g.e.*, s. 665.

³⁶ B.O.A., DH.MB.HPS.M., D.N.36, G.N.66.

15 Ocak 1919'da İngiliz Dışışleri'nden gelen telgraftır. Telgrafta, subayların fırsat buldukça taşradaki hapishaneleri denetlemesi istenmişti.³⁷ Bu emirin ardından yaşanan bir örnekte, Adliye Nazırı'nın 28 Ocak 1919 tarihinde Sadaret'e gönderdiği yazıda, Adana'da Dörtyol ve Edirne hapishanelerinde bazı gayrimüslim kişilerin serbest bırakıldığını ifade etmiştir.³⁸ Çanakkale ve havalisinde hapishane teftişine çıkan İngiliz temsilciler, 15 şubat'ta Lapseki Hapishanesi'ni, 20 şubat'ta Bayramı Hapishanesi'ni, 24 şubat 1919 tarihinde de Ezine Hapishanesi'ni kontrol etmişlerdir. anakkale Mutassarıfı'nın 26 şubat 1919 tarihli, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, Lapseki Hapishanesi'ne yapılan teftiş sırasında İngilizler, iki Ermeni ve bir Rum'un üç gün sonra serbest bırakılmasını istemiş ve mutasarrıf bu konuda ilgili nezaretten nasıl bir karar alınacağını talep etmiştir.³⁹

İtilaf Devletlerinin bu girişimleri sonrasında kimi zaman Osmanlı Hükümeti harekete geçme yoluna gitmişti. 1919 Ocak'ının dokuzuncu günü olan Perşembe günü, bir İngiliz Amiral, beraberinde iki doktor ve iki asker olduğu halde elindeki pusulada yazan 13 kişiyi Hapishane-i Umumi'den çıkartmıştı. Bu yaşanan olay sonrası, suçları ne olursa olsun bu şahısların tekrar derdest edilmeleri aşıkr olduğu ve yakalanmaları için teşebbüste bulunulması istenilmişti.⁴⁰

İtilaf Devletlerinin mütareke şartlarının dışına çıkararak Ermeniler dışındaki gayrimüslim unsurların hapishanelerden çıkarıldığına örnekler oldukça fazladır. Dâhiliye Nazırı Vekili imzasıyla 16 şubat 1919 tarihinde Trabzon Vilayetine gönderilen yazıda, Trabzon Hapishanesi'nde bulunan 33 Rum'un ekseriyetinin mahkmiyeti olmaksızın tutuklu bulunduğu ve bunlar ile adi suçlular istisna olan olmak üzere siyasi suçluların İngiliz Fevkalade Komiserliği tarafından tahliyesi istenmiştir. Dâhiliye Nezareti, İngilizlerin bu isteğinin nezaketen kabul edilmesini ve adi sulularında hangi tarihten beri tutuklu bulduklarının nezarete bildirilmesini emretmiştir.⁴¹

7 Mart 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliği, Hariciye Nezareti'ne bir muhtıra göndermişti. Bu muhtırada; İngiliz askerleri mümessillerinin ziyaretleri dikkate alınarak, üç aydan fazla hapishanede kalmış fakat mahkûmiyetleri neticelenmemişler, tutuklama sebebi katl ve yaralama olmayanlar ile beş ay ve

³⁷ S. Akşın, *a.g.e.*, ss. 112-113.

³⁸ B.O.A., Sadarete gelen Meclisi Vükela Dosyaları (A.)AMD.MV), D.N.,106, G.N.3.

³⁹ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.109, G.N.30, lef 2.

⁴⁰ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.123, G.N.22.

⁴¹ B.O.A., Dahiliye Nezareti şifre Kalemı (DH.şFR), D.N.,96, G.N.203.

fazlası hapishanede kalıp mahkûmiyetleri neticelenmemiş olanların tahliyeleri talep edilmiştir. İngiliz Fevkalade Komiserliği, bu şartları sağlayan mahkûm ve tutukların serbest bırakılmasının yanında gayrimüslim olan siyasi ve firari suçluların da tahliye edilmesini istemiştir.⁴² Bu muhtıra verilen cevap, siyasi ve firari suçluların serbest bırakılmasının mümkün olduğu fakat İngiliz Fevkalade Komiserliği tarafından talep edilen; tutukluların ve hüküm giymemiş bulunanların tahliyelerinin mümkün olmadığı beyan edilmiştir. Mütarekenin ön gördüğü şekilde tahliye işlemlerinin Mütareke Komisyonu vasıtasıyla karar verilmesi ise ayrıca önerilmiştir.⁴³ Osmanlı Hükümeti burada mütareke hükümlerine riayet edilmesi noktasında ısrarcı olmuştur. İtilaf Devletlerinin serbest bırakılmasını istediği suçluların, Osmanlı asayişini tehlike atacağı yadsınamaz.

Osmanlı Hükümeti İtilaf Devletlerinin bu hukuk dışı eylemlerine verdiği tepkiye rağmen 11 Mart 1919 tarihli belgeye göre, Tekirdağ Hapishanesi'nde cinayet ve tecavüz suçlarından dolayı tutuklu bulunan altı gayrimüslim şahıs, Edirne İngiliz askeri temsilcisi talebiyle serbest bırakılmıştı.⁴⁴

İtilaf Devletlerinin gayrimüslimleri hapishanelerden mütarekeyi ve hukuku çiğneyerek tahliye ettirmesi karşısında Mart 1919'da Sadaret'e gelen Damat Ferit Paşa hükümetinin Dâhiliye Nazırı'nın önerisiyle Hristiyanlar mahkûmların bir kısmı affedilmesi kararlaştırılmıştı. Bu uygulama ile İtilaf Devletlerinin hapishanelere yani Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalesini sınırlandırılmak istenmişti. Bu plan doğrultusunda, 23 Mart 1919 tarihinde "Bazı Ceraim Erbabı Hakkında Mücazat-ı Kanuniyenin Te'cil İnfazına Dair Kararname" yayınlanmıştır. Bu kararname ile sevk ve iskândan (tehcir) dolayı mesul tutulanlar, seferberlik esnasında karaborsacılık yapanlar, milli gelirleri gayrimeşru emellerine alet edenler, halkı birbirine karşı tahrik edenler, dâhili ve harici emniyetin bozulmasına vesile olanlar ile idam cezası gerektiren suçları işleyenlerle ceza kanununun 174, 180, 197, 198, 199 ve 206. Maddelerindeki suçları işleyenler ve Hukuk-ı Şahsiye'den sayılan nakdî cezaya mahkûm olanlar dışında kalan suçların cezaları tecil edilmiştir. Böylelikle başta İstanbul olmak üzere, Anadolu hapishanelerindeki Hıristiyan mahkûmlar affedilerek serbest bırakılmıştır. Bu uygulamaya rağmen 27 Eylül 1919 tarihinde İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri, Osmanlı Hükümeti'ne nota vererek, on gün içerisinde isimleri belirtilmiş kişilerin davaları bitirilmezse tahliye edecekleri

⁴² B.O.A., DH.EUM.AYŞ., D.N.3, G.N.46, lef 5.

⁴³ B.O.A., DH.EUM.AYŞ., D.N.3, G.N.46.

⁴⁴ B.O.A., DH.EUM.AYŞ., D.N.7, G.N.122.

ifade edilmiştir. İşgal devletlerinin bu notası zerine, Dâhiliye Nezareti, Harbiye ve Adliye Nezaretlerine telgraf göndererek, durumun ciddi olduğundan tutuklu olanlardan hafif suç işlemiş şahısların serbest bırakılmasını ve davaları süren suçluların davalarının derhal neticelenmesi istemişti.⁴⁵

İtilaf Devletleri Karadeniz’de de hapishanelere müdahale etmekte kararlıydı. Bu bölgede hkimiyetini mütareke imzalandıktan hemen kurmak isteyen İngiliz ve Fransızlar buradaki gayrimüslim mahkumları çıkararak bölgede asayişi etkileyecek kararlar vermişti. İngiliz Kontrol Subayı Yüzbaşı Hurst ve Fransız Subayı Favro 13 Nisan 1919 tarihinde Samsun ve havalisindeki hapishanelerdeki 28 mahkumu bizzat tahliye etmişlerdi.⁴⁶ Amasya’ya geçen İngiliz kontrol subayları mütarekenin 4. Maddesi gerekçe gösterilerek hapishanedeki mahkumların serbest bırakılmasını talep ettiler. Ancak Mutasarrıf Sırrı Bey ve Komiser İsmail Bey zorbacı bu subaylara direnerek bu talebi geri çevirdiler.⁴⁷

İtilaf Devletleri resmen işgal ettikleri bölgelerde hapishanelerden suçluların tahliyesinde daha da zorlayıcı bir g olmuştur. 15 Mayıs 1919’da İzmir’in işgali ile İzmir ve havalisindeki asayişin bozulması, hapishaneler üzerinde Osmanlı Devleti’nin kontrolünü kaybetmesine neden olmuştu. 18 Mayıs günü, İngiliz Askeri temsilcisi Hatkinson’ın talebi ile Ayvalık Kaymakamı Osman Nuri, tutuklu Rumları tahliye etmek isteyen silahsız Rumlara gz yumulmasını emretmiştir. Hatta Kaymakamın dahliyle, görevli polis ve jandarmaların tehdit ile firar edilmesi sağlanmıştır.⁴⁸

3. 1920 Senesinde Gerçekleştirilen Tahliyeler

Osmanlı Hükümeti, İtilaf Devletleri askeri temsilcilerinin Osmanlı Devleti’ni hiçe sayarak izinsiz veyahut talep dahi etmeden habersiz mahkûm ve tutuklu çıkarma uygulamasının bir kurala bağlanmasını talep etmiştir. Bu şekilde tahliye işleri en azından haber verilerek yapılması sağlanacaktı. Bu maksatla Hariciye Nezareti, 9 Aralık 1919’daki görüşme yapmış ve bunun neticesinde Mütareke Komisyonu ile anlaşmaya varmıştı. Buna göre; İtilaf

⁴⁵ A. Bozkurt, *a.g.e.*, s.667; F. Ata, *a.g.m.*, ss.737-738; M. Yıldıztaş, *a.g.t.*, s. 79.

⁴⁶ Mehmet Okur, *Milli Mücadelede Karadeniz Bölgesine Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 105.

⁴⁷ M. Okur, *a.g.e.*, s. 94.

⁴⁸ Ali etinkaya, *Milli Mücadele Hatırları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1993, s. 26

Devletleri bu tarihten itibaren, Hapishaneler Müdüriyet-i Umumiyesi'nin izni olmadan asla mahkûm tahliye edemeyecekti.⁴⁹

Hapishaneden mahkûm çıkarmaya dair yapılan anlaşmaya İtilaf Devletleri başta riayet ettikleri olmuştur. Mesela, General Bartelemi, 1 Ocak 1920'de Umumi Hapishane'de tutuklu Jean Moisis'in 7 Ocak günü Yüzbaşı Bailey'e teslimini talep etmişti. Bunun nedeni olarak; Jean Moisis'in, Yunan tebaasından Yanko Yunudis isimli zanlının 7 Ocak'ta görülecek davasında tanık olarak dinlenecek olması gösterilmişti. Bu talep, 6 Ocak 1920'de onaylanmış ve Osmanlı Hükümetinin hapishaneler üzerindeki kontrolü açısından önemli bir uygulama olmuştu.⁵⁰

Bu yapılan göz boyama diye nitelendirilebilecek bürokratik uygulamadan sonra İtilaf Devletleri, eski usule geri dönerek yine yeniden hapishanelerden Osmanlı Devleti'ni hiçe sayarak mahkûm çıkartmaya devam etmiştir.

İlk olarak 5 Şubat 1920 Cuma günü Vasil isimli bir tutuklu, bir Fransız polisi tarafından engellemelere rağmen tevkifhaneden çıkarılmıştı. Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti'nden Hariciye Nezareti'ne yazılan yazıda, İtilaf Devletleri memurlarınca gerçekleştirilen hapishanelerden mahkûm veyahut tutuklu çıkarma işinin, mütarekeye göre Hapishaneler Müdüriyeti Umumisi'nden talep edilmesi gerektiği beyan edilmiştir.⁵¹ Ayrıca hapishaneye tatil günü olan Cuma günü gelinmesi ise tesadüf değildir. Bu şekilde hapishanede yetkili memurların yokluğundan istifade mahkûm çıkarma işi daha kolay gerçekleştirilmişti. Çünkü mütareke şartlarına göre; hapishaneden bir mahkûmu veya tutukluyu çıkarmak ancak Hapishaneler Müdüriyet-i Umumiyesi vasıtasıyla mümkündü. Buradaki gardiyanlar ise hükümete karşı sorumlu olmamak için, mahkûm ve tutukluları İtilaf askeri temsilcilerine teslim tutanağı imzalatarak teslim etmişlerdir.⁵² Hatta İtilaf Devletleri asker ve subaylarının hem mahkûmları cebren tahliye etmeleri hem de teftiş sırasında saygısız davranmaları sebebiyle çok sayıda hapishane müdürü istifa talebinde bulunmuştur.⁵³

⁴⁹ F. Ata, *a.g.m.*, s. 738.

⁵⁰ G.F. Saylan, *a.g.t.*, s. 261.

⁵¹ B.O.A., MB.HPS., D.N.98, G.N.50, lef 9.

⁵² F. Ata, *a.g.m.*, s. 735.

⁵³ Mehmet Okur, "İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükümetleri Üzerindeki Etkileri ve Hükümetlerin Tutumu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIX, S. 57 (Kasım 2003), s. 1145.

19 Haziran 1920 Cumartesi günü, İstanbul Jandarma Kumandanı Mösyö Jean (?) tarafından gönderilen bir Fransız jandarması refakatinde Osmanlı inzibati olduğu halde Umumi Hapishane'den cinayet suçundan on ay kalebent cezasına mahkûm olmuş Yanyalı Koçopragaki (?) veledi Dimitri'yi hapishane görevlilerin engel olma çabalarına rağmen götürmüşlerdi.⁵⁴

Fransızlar İstanbul haricinde Anadolu'da işgal ettikleri yerlerde de mahkûm çıkarmışlardı. 7 Mart 1919'da işgal ettikleri Adana Kozan'dan 1 Haziran 1920 tarihinde ayrılan Fransızlar, buradan ayrılırken hapishaneden Ermeni mahkûmları çıkarıp yanlarına almayı ihmal etmemişlerdir.⁵⁵

İtilaf Devletleri'nin 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgali sonrası İngilizler, İstanbul ve havalisini kontrol etmek amacıyla Karamürsel'i 25 Haziran 1920'de işgal etmiştir. Gazeteci Ahmet İhsan (Tokgöz) Bey, o günleri Cumhuriyet'in ilk yıllarında Serveti Fünun gazetesinde nakletmiştir. İngilizler, Karamürsel'e denizden asker ihraç ederken ilk işi hapishanedeki Ermeni casusları oradan çıkartmak olmuştur.⁵⁶

İtilaf Devletleri askeri temsilcileri kimi zamanda hapishaneden mahkûm çıkarma uygulamasını gayrimüslim tebaadan tercümanları vasıtasıyla gerçekteştirmişlerdir. İngiliz Yüzbaşı Wilson buna sık sık başvuran isim olmuştur.

1 Temmuz 1920 Perşembe günü oğlen bir buçukta, Hapishaneler Kontrol Komisyon yesi Yüzbaşı Wilson, tercümanı Karagözyan Efendi'yi⁵⁷ Umumi Hapishane'ye göndermişti. Karagözyan Efendi, Sibyanlar Koğuşundan üç aya mahkûm olmuş Sırp tebaasından Petro'yu talep etmiş ve kendisine böyle bir emir olmadıkça mahkmun tesliminin mümkün olamayacağı söylenmesine rağmen Karagözyan Efendi, bu mahkûmu yanına alarak hapishaneden çıkarmıştı.⁵⁸

Karagözyan Efendi kendisine verilen hapishaneden mahkûm çıkarma görevini layıkıyla yerine getirdiği dşnlmş olsa gerek ki kendisine birçok kez bu iş verilmişti. Karagözyan Efendi, 25 Eylül 1920 Cumartesi günü sabah

⁵⁴ B.O.A., DH.MB.HPS.M., D.N.44, G.N.39, lef 7.

⁵⁵ Abdurrahman Kütük, *Kurtuluş Savaşı'nda Yukarı Çukurova*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2013, s. 200.

⁵⁶ Atilla Oral, *İşgalden Kurtuluşa İstanbul*, Demkar Yayınevi, İstanbul 2013, ss. 274-275.

⁵⁷ Osmanlı tebaasından Ermeni asıllı bu kişi aynı zamanda İngiliz İstihbarat Servisi'nde çalışmaktaydı. Bkz. Salahi R. Sonyel, *İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 134.

⁵⁸ B.O.A., DH.MB.HPS.M., D.N.44, G.N.39, lef 8.

10'da Yüzbaşı Wilson'un imzasını taşıyan bir evrak ile tevkifhaneye gelerek cinayetten tutuklu bulunan Osmanlı tebaasından Hacı Konstantin'i talep edip götürmüştü.⁵⁹

İngiliz Yüzbaşı Wilson, bazı zamanlarda hapishane veya tevkifhaneden gayrimüslimler dışında Müslüman kimseleri de çıkarttığı belgelere yansımıştır. 21 Mayıs 1921 tarihinde kayda geçen belgede, haraç maddesinden dolayı Beyoğlu Tevfikhanesi'nde tutuklu bulunan İranlı Hasan İbrahim, İngiliz Yüzbaşı Wilson'un tercümanı Karagözyan tarafından cebren götürülmüştü.⁶⁰

Karagözyan Efendi kimi zaman Türk mahkûmları da çıkarmak ile görevlendirilmişti. 7 Ekim 1920'de Yüzbaşı Wilson tarafından bir kez daha Umumi Hapishane'ye gönderilen Karagözyan Efendi, cinayetten on beş seneye mahkûm olmuş Cevat oğlu Şakir Paşa'yı talep etmiş ve kendisine yine emir almadıkça bunun mümkün olmadığı söylenmesine rağmen bahsedilen mahkûm zorla hapishaneden çıkarmıştı.⁶¹

Hapishaneler Muhtelit Komisyon üyesi İngiliz Yüzbaşı Wilson'dan başka Fransız üye Yüzbaşı Delacour da⁶² hapishanelerden mahkûm tahliye etmede faal idi. Fransız Delacour, 24 Kasım 1920'de Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, Yunan tebaasından Antoine Cambitzis ve Athanesse Dimitriadis'in İstanbul Müttefik Polis Şubesi'ne teslimini talep etmiş. Bu hususta Dâhiliye Nezareti ise Hapishane Müdürlüğü'ne talimat vererek bu iki şahsı bir Fransız polisine teslim edilmesini sağlamıştır.⁶³ Fransız Yüzbaşı yılın son günlerinde, talimatla önce 23 Aralık 1920'de Umumi Hapishane'de mahkûm bulunan Yunan tebaasından Konstantin Tsangaris ve Jean François Fascola'yı,⁶⁴ ertesi günü olan 24 Aralık'ta ise Nikolas Kessis'in gönderilmesini istemişti.⁶⁵

1920 yılında İstanbul'un resmen işgali ile işgal güçleri hapishaneler üzerindeki baskı ve kontrolü daha da arttırarak, hapishanelerden daha sık mahkûm ve tutuklu çıkartmıştır. İşgali takip eden süreçte bu uygulama devam edecekti. Çünkü özellikle İstanbul'a ilk ayak basıldığı 13 Kasım 1918 tarihinden itibaren kendilerini işgalci olarak tanımlamaktan geri duran İtilaf Devletleri, 16

⁵⁹ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 13.

⁶⁰ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 23.

⁶¹ B.O.A., DH.MB.HPS.M., D.N.44, G.N.39, lef 11.

⁶² Belgelerde bu Fransız askeri temsilcinin adı Delacour şekilde geçmesine rağmen G.F. Saylan, Lacour Fran olarak zikretmiştir. Bkz. G.F. Saylan, *a.g.t.*, s.2 66.

⁶³ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.130, G.N.50, lef 3,6.

⁶⁴ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.130, G.N.70, lef 6.

⁶⁵ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.130, G.N.70

Mart 1920'dan itibaren işgalci kimliklerini resmileştirerek hapishaneden gayri hukuki mahkûm çıkarma uygulamasını daha kuvvetli bir şekilde gerçekleştirmiştir.

4. 1921 Senesinde Gerçekleştirilen Tahliyeler

İtilaf Devletlerine mensup polisler peş peşe hapishaneden mahkûm çıkartarak; üç aya mahkûm edilen Aristidi Veledi Ahilya'yı⁶⁶ daha sonra 28 Nisan 1921'de iki Fransız polisi, Hapishane-i Umumi'den Kefalonyalı Yana veledi Nikola Likardopulos'u alıp götürmüşlerdi.⁶⁷ 2 Mayıs'ta ise İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen talimatta da Rum tebaasından Lui oğlu Yorgili ile Rus tebaasından Nikola Petroff ve Ivan'ın İtilaf polislerine teslim edilmesi istenmişti.⁶⁸ 30 Haziran 1921 Perşembe günü gelen iki Fransız polisi, bir tercüman ile hapishaneye müracaat ederek hırsızlıktan üçer seneyle mahkûm İzmirli Dimitri oğlu Konstantin ile Andon oğlu Dimitri'yi Yunan tebaasından olduğunu söyleyerek hapishane memurlarının mani olmalarına rağmen götürmüşlerdi.⁶⁹ 3 Eylül Cumartesi günü bir Fransız polisi Hapishane-i Umumi'ye giderek borcundan dolayı 91 güne mahkûm olmuş Rus tebaasından Hacı Abdülkadir Akif oğlu Kurbanbay adlı şahsı alarak hapishaneden ayrılmıştı.⁷⁰

İşgalci devletler Rus tebaasından mahkûm ve tutukluları kimi zaman böyle alıp serbest bırakırken kimi zamanda amacı bu kişilerin yargılanma sürecini kendi mahkemelerine taşıma isteği olmuştur. 18 Ağustos 1921'de Rus tebaasından Tahak Magakoff'un kendileri tarafından yargılanmak üzere dosyası ile beraber Kumkapı Hapishanesi'ne nakledilmesi istenmişti.⁷¹

1921 yılında hukuka ve mütarekeye aykırı bir şekilde, hapisten mahkûm çıkarılma uygulaması o yıl için son kez, 15 Aralık günü İngilizlerin cebren senet imzalatmak suçundan tutuklu bulunan Osmanlı tebaasından Yorgi oğlu Yani'yi⁷², hırsızlıktan 134 güne mahkûm Diyonisi Ataidigi'yi(?)⁷³ ve 22 Aralık

⁶⁶ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 21.

⁶⁷ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 19.

⁶⁸ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 22.

⁶⁹ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 31.

⁷⁰ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 44.

⁷¹ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 16.

⁷² B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.138, G.N.18, lef 54.

⁷³ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 52.

günü hırsızlıktan üç seneye mahkûm iki şahsı zorla hapishaneden çıkarmasıyla gerçekleşmişti.⁷⁴

5. 1922 Senesinde Gerçekleştirilen Tahliyeler

1922 yılına kaldığı yerden devam eden işgalci devletler, 4 Ocak 1922 Çarşamba günü bir kerede tam 6 mahkûmu birden hapishaneden çıkarmıştı. Cinayetten 30 seneye mahkûm Şıralı (?) Yorgi veledi Corci, hırsızlıktan 6 aya mahkûm Şıralı (?) Paskal veledi Marya, hırsızlıktan 3 seneye mahkûm Yunanlı Dimitri veledi Yani ile Miço veledi Yorgi, hırsızlıktan bir buçuk seneye mahkûm Yunanlı Avresiya (?) veledi Todori Dereket (?) ile hırsızlıktan 8 aya mahkûm İstanbullu Niko veledi Yaniya Ataldığı (?) bir İngiliz polis çavuşu tarafından bir makbuz karşılığında hapishaneden çıkarılmıştı.⁷⁵

Tevkifhane-i Umumi'den sayısızca tutuklu çıkarılmasından oluşan kargaşa nedeniyle, Hariciye Nezareti'ne gönderilen 12 Şubat 1922 tarihli yazıda, sabık Hapishaneler Komisyon başkanı Wilson zamanındaki gibi istenilen şahısların isimleri cetvel şeklinde listesi gönderilerek gereken incelemelerden sonra karar verilmesi talep edilmişti.⁷⁶

Yukarıda bahsedilen Rus Tahak Magakoff örneğindeki gibi Rus tebaasından olan iki şahsın mahkemelerinin yapılması amacıyla, Terteberyan 7 Mayıs 1922 tarihinde,⁷⁷ Zertariar ise 8 Mayıs günü İtilaf Devletleri Polis Kontrol Heyeti tarafından dosyaları ile birlikte Kumkapı Hapishanesi'ne gönderilmesi istenmişti.⁷⁸

13 Mayıs günü saat iki buçukta iki Fransız jandarması, sahte kâğıt para imalatından tutuklu olan Adapazarlı Diğran (?) veledi Mardirdisi'yi (?) Rus tebaasından olduğu gerekçesiyle hapishaneden almıştır.⁷⁹

İşgalci devletler bazen idama mahkûm suçluları da hapishaneden çıkarmıştır. Hırsızlık ve cinayetten mahkûm Boşnak Kazım 27 Ağustos 1922

⁷⁴ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 56.

⁷⁵ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 60.

⁷⁶ B.O.A., DH.MB.HPS.M., D.N.48, G.N.8.

⁷⁷ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 79.

⁷⁸ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 78.

⁷⁹ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 80.

tarihinde İngiliz polisi tarafından Tevkifhane-i Umumi'den tahliye edilmişti. Bu durum Dersaadet Jandarma Alayı Kumandanlığı tarafından bildirilmiştir.⁸⁰

11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile Anadolu'daki milli mücadele hareketinin zaferi İtilaf Devletleri tarafından kabullenilmiş ve TBMM'ni temsilen Refet Paşa 19 Ekim günü İstanbul'a gelmiştir. Refet Paşa başta polis teşkilatını kontrol altına almak ve kurulan komisyonlara son vermek gibi uygulamalarla idareyi TBMM'nin üzerine almak gibi adımları olmuştur.⁸¹ İtilaf Devletleri İstanbul'u terk edeceği ve burada kontrolünü yitirmeye başladığı bu son günlerinde dahi hapishanelerden mahkûm çıkarmaktan vazgeçmemiştir.

28 Kasım 1922 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıya göre, cinayetten dolayı tutuklu Arsevir Şah Hatun veledi Vağrişak (?) İngiliz zabıtası tarafından Rus tebaası olduğu beyanıyla tevkifhaneden götürülmüştür.⁸²

İtilaf Devletlerinin hapishanelerden cebren mahkum çıkartmalarına dair Jandarma Genel Kumandanı Mirliya Ali Kemal Paşa'nın, Dahiliye Nazırına hitaben kaleme aldığı işgalin son aylarına denk gelen 22 Şubat 1922 tarihli tezkiresinde, 1918'in son aylarından o güne dek vuku bulan hukuksuzluklara yönelik dikkate değer bir tepkidir. Ali Kemal Paşa; İtilaf Devletlerinin emriyle, katl, hırsızlık gibi suçlardan mahkum kişilerin serbest bırakılmasının Osmanlı şehirlerindeki asayiş bozduğunu ve bu zararlı kimselerin himaye edilmesinin vicdanlarda büyük bir yara açtığını tezkiresinde ifade etmiştir.⁸³

Sonuç

Mütarekenin imzalanması ile beraber İstanbul ve çevresi başta olmak üzere Anadolu'da yapılan işgaller ile adli kontrolü gayri hukuki olarak ele alan İtilaf Devletleri bu yerlerde nizamı bozarak hapishanelerden mahkûm ve tutukluları serbest bırakmıştır. Mütarekenin 4. Maddesi Ermeni esir ve tutuklular için geçerli olmasına rağmen cinayetten, tecavüzden, hırsızlıktan suçlu mahkûmlar bu adaletsizlik ile ödüllendirilmiştir. Bir başka husus ise Ermeni dışındaki unsurların da bundan faydalanması olmuştur. İtilaf

⁸⁰ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 85.

⁸¹ A. Bozkurt, *a.g.e.*, ss. 948-952.

⁸² B.O.A., Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYSY), D.N.2731, G.N.8.

⁸³ F. Ata, *a.g.m.*, s.742.

Devletlerinin bu eylemleri başta mütareke ahkâmına aykırı olmuş hem de adalet ve hukukun hiçe sayılmasına neden olmuştur. Gerçekleştirilen bu uygulama İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika uyrukları dışında Yunan, Rus ve İran uyruklular hatta Osmanlı tebaasından olanlar için de geçerli olması⁸⁴ hukukun değil üstünlerin hukukunun geçerli olduğu bir düzenin hâkim olduğunu gösterir.

İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin hem egemenliğini hem de tebaası nezdindeki bilhassa gayrimüslimlerdeki otoritesini zedelemiştir. İşgalcilerin varlığından pek hoşnut olan gayrimüslimler, suçlu olmalarına karşın hapishanelerden çıkarılması ile beraber ülkenin parçalanmasını, toplumsal birlik beraberliğin daha da zarar görmesine sebebiyet vermiştir.

Osmanlı Devleti yöneticileri kimi zaman İtilaf Devletlerinin bu isteklerine karşı koymak istese de nihayetinde verilen tepkilerinin bir ehemmiyeti olmamıştır. Bununla beraber bazı mahkumları ise affetmeye mecbur kalmıştır. Savaş gibi olağanüstü bir durumda hali hazırda kaybolan asayiş, İtilaf Devletlerinin hapishanelerden mahkumları tahliye ettirmeleri ile daha da bozulmuştur. Cinayet, tecavüz, hırsızlık gibi adi suçlardan hüküm giymiş kişilerin cezalarını tam olarak çekmeden salıverilmesi asayiş bozulmasının başlıca sebeplerindendir. Hali hazırda suç işlemiş birinin tekrar bir suça karışma potansiyeli varken bu kez işgalci güçlerin aracılığıyla hukuksuz bir şekilde tahliye edilmeleri, bu suçluların suç işlemeye daha çok meyilli olabilmeleri yüksek ihtimaldir.

⁸⁴ T.A. Baran, *a.g.m.*, s.165.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezâreti Mebâni-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB.HPS),

BOA, Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş (DH.EUM.AYŞ),

BOA, Dahiliye İdare-i Umumiye (DH.İ.UM.),

BOA, Sadarete gelen Meclisi Vükela Dosyaları (A.}AMD.MV),

BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR),

BOA, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYSY)

II. Resmi Yayınlar

Düstur, II. Tertip, C. III

III. Kitaplar ve Makaleler

ADIVAR, Halide Edip, *Türk'n Ateşle İmtihanı*, I, Cumhuriyet Yayınları, 1998.

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, I, *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul 2004.

ATA, Ferudun, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Hapishanelere Müdahaleleri ve Gayrimüslim Mahkûmları Tahliye Etmeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XX/60 (Kasım 2004).

BARAN, Tülay Alim, "İtilaf Devletleri'nin Hapishaneler zerindeki Denetimi", *Belleten*, C. LXXII, S. 63 (Nisan 2008), s.159.

BERBER, Engin, *Sancılı Yıllar: 1918-1922*, Ayraç Yayınevi, Ankara 1997.

BOZKURT, Abdurrahman, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

BUDAK, Mustafa, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri Müdahaleleri", *İlmi Araştırmalar*, S:5 (1997).

ÇELİK, Yüksel, "Hapishane Tarihimizden Bir Kesit: skdar Paşakapısı Tevkifhanesi ve Mütareke Döneminde İşgali", *Belleten*, C. LXXII, S. 264,(Ağustos 2008).

ÇETİNKAYA, Ali, *Milli Mücadele Hatırları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1993.

ERTÜRK, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, haz. Samih Nafiz Tansu, İlg Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

KÜTÜK, Abdurrahman, *Kurtuluş Savaşı'nda Yukarı Çukurova*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2013.

- OKUR, Mehmet, "İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükümetleri Üzerindeki Etkileri ve Hükümetlerin Tutumu", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XIX, S. 57 (Kasım 2003)
- _____, Milli Mücadelede Karadeniz Bölgesine Yönelik İngiliz Faaliyetleri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- ORAL, Atilla, İşgalden Kurtuluşa İstanbul, Demkar Yayınevi, İstanbul 2013.
- ÖZÇELİK, Mücahit, "Mütareke Dönemi'nde Hapishanelerin Durumu", Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 14 (Güz 2011).
- PEET, William Wheelock, "Kent Yönetimi", İstanbul 1920, ed. Clarence Richard Johnson, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.
- SAYLAN, Gürkan Fırat, 1918-1923 Yılları Arasında İtilaf Devletleri'nin İstanbul ve Çevresindeki Faaliyetleri, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010.
- SONYEL, Salahi R., Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.
- _____, İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.
- SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali, Başımıza Gelenler, Yakın Bir Mazinin Hatıraları, Mondros'tan Mudanya'ya, İstanbul 1939.
- ŞİMŞİR, Bilal N., Malta Sürgünleri, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.
- YALMAN, Ahmet Emin, Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz (1888- 1922), I, haz. Erol Şadi Erdinç, İstanbul 1997.
- YILDIZTAŞ, Mümin, Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

